

VLADIMÍR RÁBIK*

Povaha a interpretácia slovacík v stredovekých písomnostiach Vatikánskeho tajného (dnes apoštolského) archívu¹

RÁBIK, V.: The nature and interpretation of slovaciks in Vatican Secret (now Apostolic) Archive's medieval writings. *Slavica Slovaca*, 56, 2021, No 1, pp. 79-92 (Bratislava).

The study focuses on the scope and significance of research on sources related to Slovak history in the Vatican Apostolic Archive. From the point of view of documenting the Slovak aspect of the Vatican sources, it is possible to speak about its several special characteristics. In particular, these are slovaciks that significantly complement the historical dictionary of the Slovak language, and here especially in the onomastic documentation of the historical side of toponyms and anthroponyms. Another group is represented by documents that relate to the Slavic aspect in terms of content. These are: a) data on realities in relation to the territory of Slovakia and its population communities, b) data on the slovakity of the historical and residential area, c) data of a generally Slavic nature in relation to (also cultural-ecclesiastical) the territory of Slovakia. This is illustrated by several examples.

Slovak history, Vatican Apostolic Archive, Middle Ages, Vatican sources.

Úvod

Niet pochýb o tom, že výskum akejkoľvek kultúrnej a historickej identity, tým skôr identity národnej, sa musí opierať o autentické pramenné východiská, z ktorých vychádza aj celá jeho metodologická inštrumentalizácia, a to bez ohľadu na žánrovú provenienciu prameňov.² Vatikánsky archív so svojou pramennou databázou predstavuje špecifickú pozíciu v rámci historického výskumu akéhokoľvek druhu. Osobitne to platí najmä pre priamy historický výskum písomností, a to nielen stredovekých, hoci stredoveká dokumentácia – vzhľadom na ešte stále jestvujúcu jednotu západnej Cirkvi – tvorila, na rozdiel od polovice 16. storočia, ešte spoločnú inštitucionálnu agendu pre celý západný kultúrno-historický okruh. Práve na túto oblasť výskumu sa zameriavajú všetky európske historiografie najviac, bez ohľadu na neskorší vývoj ich cirkevno-správnej stránky.³

* Prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava.

¹ Štúdiá vychádza z referátu, ktorý odznel na medzinárodnom vedeckom seminári s názvom „Prameň ako východisko kultúrnej pamäti“. Vznikla v rámci riešenia projektu APVV-16-0619 „Rímska kúria a Uhorské kráľovstvo v komunikačnej interakcii v stredoveku (s osobitným zreteľom na územie dnešného Slovenska)“.

² Porov. Žeňuch, P.: Prameň ako východisko kultúrnej pamäti: Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae. In: *Slavica Slovaca*, 2020, roč. 55, č. 3, s. 482-493. Iný pramenný žáner: Marinčák, Š.: Rukopisný irmologion arch. 8465 Zakarpatského vlastivedného múzea v Užhorode. Diplomatický prepis. In: *Slavica Slovaca*, 2017, roč. 52, č. 3-4.

³ Z početnej literatúry k tomu podrobnejšie porov. napr. Hoberg, H.: Das Vatikanische Archiv als Geschichtsquelle. In: *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte*, 74, 1979, s. 1-15; Pásztor, L.: Archivio Segreto Vaticano. In: *Archivum. Revue internationale des archives*, XV, 1965, s. 305-310; Gualdo, G.: Sussidi per la consultazione dell'archivio Vaticano. Lo schedario Garampi – I registri Vaticani – I registri Lateranensi – Le „rationes camerae“ – l'archivio consistoriale. Città del Vaticano: Archivio Segreto Vaticano, 1989, s. 14-27 (tam aj kompletná literatúra).

Monumenta Vaticana Slovaciae

Donedávna bola slovenská historiografia jedinou európskou historiografiou, ktorá na výskume národných prameňov vo vatikánskych archívoch absentovala, čo malo prirodzene svoje dôsledky pre stav pramennej databázy k slovenským dejinám. Osobitne problematické bolo aj to, že pri niektorých stanoviskách a vedeckých postulátoch sa musela opierať o pramene investigované v rámci okolitých národných historiografií, čo nie vždy konvenovalo s jej potrebami, vedeckou definíciou i spektakularizáciou jednotlivých historických javov.⁴ Situácia sa zmenila až v priebehu prvého desaťročia nového milénia, teda s viac ako storočným oneskorením oproti okolitým historiografiám, čo sa na jednej strane síce negatívne podpísalo pod stav a rozsah preskúmaných slovacikálnych vatikánskych prameňov, no na strane druhej to umožnilo využiť storočné skúsenosti európskych historiografií. Spracovanie výskumu tak mohlo uplatniť moderné edičné a interpretačné postupy. Výsledkom je päť dosiaľ vydaných zväzkov osobitnej pramennej edície *Monumenta Vaticana Slovaciae*, zameraných takmer výlučne na stredovekú pramennú materiu.⁵ Výskum vatikánskych prameňov k národným dejinám a všetkým jeho aspektom, vrátane dejín slovenskej kultúry a jazyka, má mimoriadny a osobitný význam, ktorý iný typ pramennej proveniencie neposkytuje. Má pritom aj svoju špecifickú metodológiu a definíciu, ktorá je kompatibilná s ostatnými európskymi národno-historiografickými metodológiami a ktorá určuje jeho osobitný výskumný kompetenčný okruh. Predovšetkým stanovuje osobitný význam vatikánskych prameňov vo vzťahu k celej šírke pramenných východísk pre slovenské dejiny, ako ju poznáme z domáceho prostredia (pričom pod domácim prostredím sa tu rozumie aj prostredie okolitých štátov, s ktorými existovali historické politické a kultúrne väzby). Tým je stanovená jeho osobitosť a dôležitosť. Osobitnou témou pritom je sama definícia slovacík, a to nielen vo vzťahu k celkovej sústave a štruktúre všetkých vatikánskych prameňov, ale najmä vo vzťahu k prameňom, ktoré majú politické vymedzenie podľa zaniknutého Uhorského kráľovstva.⁶

Je nepochybné, že archívne dokumenty, ktoré sa nachádzajú vo Vatikánskom apoštolskom archíve, nepochybne patria k najvýznamnejším dokumentom v prostredí kresťanského kultúrneho okruhu. Je všeobecne známe, že do súčasnosti zachované archívne sú výsledkom kancelárskej činnosti pápežského úradu (a ďalších jemu podriadených administratívnych úradov), ktorá je kontinuálna už vlastne od počiatku. Z hľadiska zachovanej úradnej písomnej agendy ju vieme dokumentovať od čias Gregora Veľkého (590-604),⁷ čo sa v prípade iných politicky významných

⁴ Túto situáciu podrobne popísal Marsina, R.: Výskumy vo Vatikánskom archíve a pokusy o založenie Slovenského historického ústavu v Ríme do roku 1995. In: Dobrotková, M. - Kohútová, M. (eds.): Slovensko a Svätá Stolica. Zborník z medzinárodnej konferencie. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2008, s. 13-36.

⁵ Sedlák, V. (ed.): *Monumenta Vaticana Slovaciae*. Tomus I. (Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332-1337). Romae - Trnavae: Institutum historicum Slovacum in Roma apud Universitatem Tyrnaviensem, 2008; Rábik, V. (ed.): *Monumenta Vaticana Slovaciae*. Tomus II. Registra supplicationum res gestas Slovacas illustrantia. Volumen I (1342-1415). Romae - Trnavae: Institutum historicum Slovacum in Roma apud Universitatem Tyrnaviensem, 2009. 342 s.; Marek, M. (ed.): *Monumenta Vaticana Slovaciae*. Tomus III. Registra Vaticana ex actis Clementis papae VI. res gestas Slovaciae illustrantia. Volumen I (1342-1352). Romae - Trnavae: Institutum historicum Slovacum in Roma apud Universitatem Tyrnaviensem, 2010; Marek, M. (ed.): *Monumenta Vaticana Slovaciae*. Tomus III. Registra Vaticana ex actis Innocentii papae VI. res gestas Slovaciae illustrantia. Volumen 2 (1352-1362). Romae - Trnavae: Institutum historicum Slovacum in Roma apud Universitatem Tyrnaviensem, 2014; Rábik, V. (ed.): *Monumenta Vaticana Slovaciae*. Tomus IV. Camera Apostolica I (Libri formatarum 1425-1524). Romae - Trnavae: Institutum historicum Slovacum in Roma apud Universitatem Tyrnaviensem, 2014. Edícia používa vlastnú skratku MVSI, ktorá je kompatibilná so skratkami hlavných slovenských edícií historických prameňov - CDSI (Slovenský diplomatár) a RDSI (Slovenský registár).

⁶ Tento etatický koncept do súčasnosti používa už len maďarská historiografia, národné historiografie nástupníckych štátov po Uhorskom kráľovstve už sledujú len svoju vlastnú národno-historiografickú definíciu, čo je v súlade s európskymi historiografiami.

⁷ Podrobnejšie porov. Rabikauskas, P.: *Diplomatica pontificia* (Quarta edizione). Roma: Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1987, s. 14-47.

a súdobých administratívnych, mocenských a správnych inštitúcií – ako napr. v prípade Rímskej ríše v jej stredovekom pokračovaní – vôbec nedá konštatovať. Práve tento moment kontinuity je osobitne významný, pretože – pokiaľ išlo o kompetenciu svätej cirkvi – dokumentuje jednotlivé historické javy v ich vývoji. To je veľmi dôležité si uvedomiť, tým skôr, že pre najstaršie obdobie, ba dlho do novoveku, boli hranice medzi kompetenciou – povedané rímskou kuriálnou rečou – laickej a nelaickej spoločnosti takmer neviditeľné. Vatikánske pramene práve preto často nevytvádzajú len o záležitostiach cirkevno-správnych a vieroučných, ale veľmi často práve o svetských záležitostiach, ku ktorých priebehu sa vyžadovala aj aspoň minimálna či symbolická konzultácia so svätou stolicou. Nie je účelné na tomto mieste predstavovať chronológiu vývoja kancelárskej činnosti v Rímskej kúrii, tá je všeobecne známa, len treba dodať, že významný zásah do nej predstavoval nástup Martina V. v roku 1417 na pápežský trón. Tento pontifikát nastúpil po ukončení niekoľko desaťročí trvajúcej cirkevnej schizmy a výrazne sa zaslúžil nielen o unifikáciu dovtedy jednotlivých a samostatných pápežských kancelárií pochádzajúcich z rozličných pápežských obediencií, ale prispel aj k usporiadaniu archívu a celej pápežskej agendy.⁸ To malo za následok, že od pontifikátu Martina V. máme pre výskum k dispozícii takmer neporušene zachovaný pápežský archív v celej svojej žánrovej rozmanitosti. Toto dôkladné a zreforované usporiadanie pápežských písomností najlepšie možno ilustrovať na postupe udelenia cirkevného úradu a k nemu prislúchajúcej benefícia, ktoré prebiehalo prísne v schéme: žiadosť stránky (prameň: *registra supplicationum*), bula o pápežskom rozhodnutí (prameň: *registra Avenionensia, registra Vaticana, registra Lateranensia*), obligácia, resp. záväzok v Apoštolskej komore o anáte, teda príslušnom benefičnom poplatku (prameň: *libri annatarum*), záznam v komore o jeho zaplatení (prameň: *introitus et exitus*) a potvrdenka pre prijímateľa (prameň: *libri quittantiarum, taxae*).

Všetky uvedené pramene predstavujú základnú pramennú schému pre každý národný výskum vo Vatikánskom tajnom archíve. Je veľmi dôležité povedať, že pápežské a iné kuriálne písomnosti sa u prijímateľov nie vždy zachovali, čo platí najmä pre oblasti, ktoré boli zasiahnuté reformáciou. Bývalé Uhorské kráľovstvo, vrátane územia dnešného Slovenska, nie je výnimkou. Preto ich zachovanie v registroch Rímskej kúrie má osobitný význam a často ide o jediný záznam daného cirkevno-právneho či politického aktu. Z diplomatického hľadiska ide navyše o súčasnú (súdobú) registračnú kópiu, ktorá bola vyhotovená u pôvodcu a má teda povahu originálu. Navyše, vzhľadom na kancelársku prax, obsahuje aj množstvo dodatočných kancelárskych záznamov a poznámok, ktoré dokumentujú nielen samotnú kancelársku prax kúrie, ale aj dotvárajú celú situáciu okolo udelenia príslušnej pápežskej, resp. kuriálnej písomnosti. Napríklad podľa jedného z marginálnych záznamov v pápežských registroch z roku 1378 sa Bratislavské prepošstvo radilo svojím významom na úroveň uhorských biskupstiev, hoci tento cirkevno-právny a administratívny status nikdy nemalo.⁹

Z hľadiska zadefinovania významu slovacikálneho vatikánskeho výskumu treba konštatovať, že historiografia podľa svojej vedeckej definície, ako sa dotvorila minimálne za ostatných dvesto rokov, má, ako takmer všetky disciplíny, ktorých spoločným základom je história, vlastne tri základné roviny svojho prejavu, a teda osobitných súborov metodologických postupov. Tá prvá súvisí s vlastným aktuálnym bádáním a historickým výskumom jednotlivých tém s konkrétny-

⁸ Reforma pápežskej kancelárie bola Martinom V. vyhlásená takmer okamžite po jeho zvolení za pápeža v novembri 1417, porov. Città del Vaticano, Archivio Apostolico Vaticano (ďalej AAV), I Registri delle suppliche, Registra supplicationum (ďalej Reg. Suppl.), Vol. 115, fol. 285r-286r. K reforme Martina V. porov. Rábik, V.: Monumenta Vaticana Slovaciae: slovacikálny výskum vo Vatikánskom tajnom archíve. In: Maráz, K. (ed.): Mikulovské kolejní kabinetny pomocných věd historických I. Brno: Nakladatelství PhDr. Ivo Šperák, 2017, s. 250-266.

⁹ MVS I II/1, s. 291, č. 542.

mi historiografickými výstupmi. Ich vyústením sú syntézy. Druhá rovina má teoretickú povahu a jej cieľom sú súpisy historiografických prác (bibliografie) a vlastné dejiny historiografického bádania (dejiny písania o dejinách). Navyše treba zdôrazniť, že historiografia a jej dejiny ako špecifická historická subdisciplína má svoje opodstatnenie, a preto veľmi významnú úlohu len ako súčasť definície konkrétnych národných dejín. Nie inak je tomu aj v prípade vedného odboru slovenské dejiny. Základným pilierom každej národnej historiografie je totiž predovšetkým dovtorená teoretická definícia národných dejín, s čím súvisia nielen teoreticko-metodologické elaboráty, ale aj syntézy, teda práce s makrohistorickým náhľadom na priebeh historických procesov, ktoré celonárodne ovplyvnili dejinný príbeh. Napokon tretia úroveň, ktorej integrálnou súčasťou je vatikánsky výskum, korení v identifikácii pramennej základne v podobe systematického spracovávanía vlastných národných pramenných edícií. O slovenských dejinách možno povedať, že ako vedecká disciplína dnes spĺňa všetky tieto základné európske vedné štandardy.¹⁰

Napokon poslednou otázkou vo vatikánskom výskume zo strany slovenskej historiografie, ktorú treba zodpovedať, je definovať slovaciká. Tá súvisí s konštatovaním, že sám vatikánsky výskum je súčasťou konceptu slovenských dejín, ktoré sú definované ako dejiny Slovenska (územia so svojimi historickými a akulturačnými podobami) a Slovákov.¹¹ Zo stredovekých prameňov je totiž celkom zrejme, že stredoveké Uhorské kráľovstvo už od svojho počiatku nebolo homogénnou krajinou, naopak etnická, kultúrna a hospodárska rôznorodosť a špecifickosť jednotlivých oblastí sa neustále prejavovala. Uvedené konštatovanie sa týkalo predovšetkým Slovenska a jej obyvateľstva so sídliskovou a administratívnu tradíciou z čias Veľkej Moravy, ktoré v Uhorskom kráľovstve až do začiatku 12. storočia malo aj svoju politickú identitu v rámci osobitného vojvodstva so sídlom v Nitre.¹² Ešte dôležitejšiu cirkevnú identitu nachádzalo v cirkevno-správnej administratíve kráľovstva v Ostrihomskom arcibiskupstve, ktorého územie (s výnimkou niekoľko málo farností) sa rozprestieralo práve na Slovensku. Celkom ilustratívna a logická bola preto napríklad aj snaha rímskeho kráľa Rudolfa I. (1273-1291) rozdeliť v tomto zmysle Uhorsko po smrti Ladislava IV. (v roku 1290/1291) ako údajne uprázdnené ríšske léno medzi rakúskeho vojvodu a českého kráľa tak, aby hranicu tvoril Dunaj.¹³ Aj v ďalšom vývoji bola osobitosť územia Slovenska čoraz výraznejšia. Je preto prirodzené, že začiatkom 15. storočia už bolo Slovensko aj dobre známou oblasťou pre kronikára Kostnického koncilu Ulricha z Richentalu, ktorý ho nazýval „Slovenskou krajinou“ (*Windeshen landen*) medzi Poľskom a Moravou.¹⁴ Napriek uvedenému, dejiny Slovenska prebiehali v politickom kontexte Uhorského kráľovstva. Z uvedeného dôvodu sa za relevantné slovacikálne údaje pokladajú:

1. tie, ktoré sa svojimi administratívnymi, sídelnými a personálnymi reáliami a udalosťami priamo dotýkajú slovenských dejín v zmysle ich teritoriálnej a etnickej definície;
2. tie, ktoré sa vzťahujú na cirkevné funkcie a úrady v Ostrihomskom arcibiskupstve (najmä úrady v rámci Ostrihomskej kapituly), v Jágerskom biskupstve a v okrajovej miere v Rábskom

¹⁰ K tomu porov. Rábik, V.: Slovenská historiografia a profesor Richard Marsina. In Marsina, R.: Ku koncepcii a vývoju slovenskej historiografie. Libri historiae Slovaciae – Scriptorum XIII. Bratislava: Post scriptum, 2013, s. 11-24.

¹¹ Rapant, D.: Národ a dejiny. In: Prúdy VIII, 1924, s. 470-477; Marsina, R.: O koncepcii slovenských dejín. In Kováč, D. a kol.: Slovenské dejiny v dejinách Európy. Bratislava: Academic Electronic Press, 1997, s. 13-20; Marsina, R.: O slovenských dejinách. In: Pocta Ivanovi Chalupeckému. Levoča: Spišský dejepisný spolok, 2012, s. 32-38.

¹² Steinhübel, J.: Nitrianske kniežatstvo. Rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12. storočia. Bratislava – Budmerice: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Vydavateľstvo Rak, 2004, s. 334-335.

¹³ Rábik, V.: Ut meatus Danubii limes esse debeat regionum: pokus o nové usporiadanie Uhorského kráľovstva po vymretí Arpádovcov. In Pavlíková, L. (ed.): Na sútoku riek. Bratislava: Štátny archív v Bratislave, 2014, s. 309-326.

¹⁴ Richental, Ulrich von: Kostnická kronika. Historické rozprávanie o meste, ktoré sa stalo stredom Európy a čo to znamenalo pre Slovákov a Čechov. Pápsonová, M. – Šmahel, F. – Dvořáková, D. (eds.). Budmerice: Rak, 2009, s. 56-60.

biskupstve, ktorých diecézne územia sa rozprestierali na území Slovenska a tu mali aj svoju majetkovú a funkčnú základňu. Vztahuje sa to aj na všeobecné údaje celodiecézneho dosahu. Výnimku predstavujú len tie doklady, ktoré sa dokázateľne na naše územie nevzťahujú;

3. a napokon tie, ktoré sú všeobecno-historického charakteru s celokrajinským dosahom (politické reálie, údaje o panovníckej rodine a jej diplomaticko-politických aktivitách, údaje o ústredných krajinských hodnostároch a pod.).

Z hľadiska osobitosti výskumu slovacikálnych vatikánskych prameňov možno v zmysle uvedeneho tieto pramene skúmať a rozčleniť do troch základných skupín, ktoré reflektujú cirkevnoprávne hľadisko, diplomatické hľadisko a historické hľadisko. To všetko sú úrovne, ktoré skúmajú všetky národné historiografie v rámci svojich vatikánskych výskumných tímov, nejde teda o slovenskú výskumnú špecifikáciu. Rovnako sa teda v súčasnosti realizuje aj slovenskou výskumnou skupinou na Trnavskej univerzite v Trnave a tunajších pracoviskách, ktorými sú katedra histórie a Slovenský historický ústav v Ríme pri Trnavskej univerzite (založený v roku 2004).¹⁵

Z obsahového hľadiska sa vatikánske pramene týkajú problematiky desiatkov, odpustkov, žiadostí rozličného druhu,¹⁶ dišpenzov, ale aj otázok benefícií, prebend, cirkevných úradov, cirkevných svätení, no napokon tiež aj politických otázok a cirkevných snemov, koncilov a doktríny. Veľmi veľa písomnej agendy pochádza z registrácie ekonomickej stránky vydávania kuriálnych písomností, možno dokonca povedať, že pre najstaršie obdobie tvoria práve tieto zápisy jedny z najdôležitejších dokumentov – často sú jedinými svedkami o nejakej historickej udalosti, resp. ide o reálie. Tieto písomnosti obsahuje pôvodne samostatný archív, dnes oddelenie vo Vatikánskom apoštolskom archíve – Apoštolská komora (*Camera Apostolica*). Všetky tieto pramene vo väčšej či menšej miere prinášajú konkrétne údaje, ktoré kuriálne písomnosti poskytujú pre historiografický výskum, no najmä ide o reálie personálne, topografické, údaje k cirkevnej a svetskej administrácii nášho územia, o patrocíniách a kultoch svätých, o sociálnych zaradeniach aktérov, o právnych a umelecko-historických poznatkoch a tiež o stavebno-historických reáliách. Poskytujú podklad pre všetky ďalšie špecifické subdisciplíny, ktorých spoločným menovateľom je história. Toto konštatovanie sa týka aj histórie slovenského jazyka, čo je osobitne dôležité konštatovanie, pretože vatikánske pramene prinášajú pre výskum nášho jazyka a jeho historický slovník veľmi dôležitú dokumentáciu, nezaťaženu domácimi pramennými podmienkami. Toto je jeden z najvýznamnejších aspektov slovacikálneho výskum vo vatikánskych archívoch.

Otázka, prečo je v kancelárskej činnosti vatikánskych archívov v nejakej podobe prítomná aj slovenčina, je inak veľmi dôležitá. Vysvetlenie je dvojaké, pričom sa týka aj všetkých ostatných nelatinských, ale aj romanizovaných jazykov. Išlo tu o interné vybavovanie kancelárskej agendy a osobný kontakt úradníkov pápežských kancelárií (kúria, komora kardinálske konzistórium), pri ktorom sa zapisovali ústne výpovede predkladateľov žiadostí či ich sprostredkovateľov (*oratores*). Tým dochádzalo k zaznamenávaniu autentického znenia nielen v otázkach dispozičnej povahy žiadosti (kde mala aj oficiálnu písomnú podobu), ale najmä v mennom podchytení všetkých dotknutých aktérov. Národnostná rozmanitosť osadenstva pápežských kancelárií potom mala

¹⁵ Porov. Rábik, V.: Monumenta, c. d., s. 250-255; Rábik, V.: Registra supplicationum a ich význam pre výskum stredovekého Slovenska. In Kohútová, M. – Lopatková, Z. (eds.): Metodologické limity historického prameňa. Trnava – Kraków: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014, s. 81-92; Rábik, V.: Vatikánsky tajný archív a možnosti jeho využitia pri výskume slovenských rodín v stredoveku. In: Genealogicko-heraldický hlas: časopis Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti, 2016, roč. 26, č. 2, s. 60-67; Anderáková, S.: Suplikačné registre vo Vatikánskom tajnom archíve. In Dědová, M. – Halászová, I. – Lopatková, Z. (eds.): Doctorandorum Dies 2019. Trnava: Filozofická fakulta, 2019, s. 29-35.

¹⁶ Napr. Lukcsics, P.: XV. századi pápák oklevelei I. (1417–1431). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1931, s. 28-33, rozlišoval dvanásť skupín suplík.

za následok, že viac ako graficky, sa menný materiál zaznamenával foneticky, čo pre bádateľa znamená identifikovať (teda dešifrovať) záznam s dôrazom na takúto fonetickú stránku zápisov. Z onomastického hľadiska je tak k dispozícii pomerne široká škála názvov v pôvodnom vernakulárnom jazyku s historickou hodnotou, a to už z obdobia, pre ktoré sú údaje zriedkavé. Je tomu tak najmä v historických dokladoch domáceho, uhorského pôvodu, pretože tu už od začiatkov kancelárskej činnosti a s ním spojeným rozvojom spisomňovania (teda od konca 12. storočia) sa podľa vzoru vedenia dvorskej agendy aj regionálna agenda výrazne hungarizovala. Pre etnicky nemaďarské územia v kráľovstve tak vznikala umelá maďarská názvoslovná nomenklatúra, ktorá nekorešpondovala s jazykovým zázemím jeho obyvateľských komunit.¹⁷ Tým sa celkový obraz o etnickej stránke krajiny výrazne deformuje. No čo je horšie, tento aspekt sa stal veľmi dôležitým inštrumentom maďarského národného hnutia v 19. storočí, ktoré v politickom vyjadrení malo podobu násilnej maďarizácie nemaďarských uhorských národov a národností. To nachádzalo svoju odozvu aj v dobovej odbornej historickej a jazykovednej literatúre, kde sa u maďarských autorov maďarská forma názvov sídel používala ako hlavný doklad ich maďarskej pôvodnosti. Tým sa pseudolegitimizovali všetky ďalšie stránky tohto národného ideologického hnutia v Uhorsku, trvajúceho až do zániku monarchie. Ešte aj dnes sme v príslušnej literatúre svedkami týchto postojov. Preto je dôležité výskumom slovenského historického areálu precizovať a korigovať takéto názory¹⁸. Významnejší je však dôvod opierajúci sa o autochtónny výskum dejín a kultúry Slovenska, a to tak v plnej jeho definícii či už v teritoriálnom alebo etnickom zmysle slova. Tam, kde takéto výskum prebieha, a slovacikálny výskum vo vatikánskych archívoch takýmto výskumom je, sa významne relativizujú doterajšie publikované názory na slovenské, či presnejšie uhorské (v zmysle maďarské) dejiny najmä (no nielen) zo strany neslovenských historikov. Ukazuje sa, že je veľmi dôležité prinášať vatikánske doklady, pretože takáto pramenná materiál sa neopierala o uhorskú tradíciu spisomňovania najmä miestnych názvov a osobných mien, ale pápežská kancelária vychádzala z autentickej komunikácie. Toto je všeobecnejší princíp, ktorý sa netýka len vatikánskych prameňov, ale vlastne všetkých písomností neuhorskej proveniencie, ako to vidieť pri uvádzaní ostrihomskej diecézy ako slovenskej zo strany kronikára Kostnického koncilu (1414–1418) Ulricha z Richentalu. Kronikárovo podanie situácie bolo celkom spontánne a teda autentické a pre slovenské dejiny veľmi cenné. Tento doklad, ale aj ostatné v uvedenej kronike uvedené informácie, sú dôležité preto, lebo hovoria nielen o etnickej stránke nášho územia, ale údaje sú konštruované do administratívnej definície, čím získavajú istú politickú váhu. To sa v stredovekom chápaní vnímalo cez platformu majetkovej alebo úradnej držby či funkcie (bez ohľadu na úroveň). Práve tieto neuhorské pramene prinášajú zásadné informácie a dokumentáciu slovacity nášho historického areálu vo všetkých akulturačných vzťahoch. Preto je osobitne dôležité skúmať pramene takéhoto neuhorského pôvodu. Presne tu spočíva aj význam výskumu vatikánskych prameňov.

Z hľadiska dokumentácie slovacikálneho aspektu vatikánskych prameňov možno hovoriť o jej viacerých osobitných charakteristikách. Predovšetkým ide o slovaciká, ktoré významne dopĺňajú historický slovník slovenského jazyka, osobitne v onomastickej dokumentácii historickej stránky toponymík a antroponymík.

Ďalšiu skupinu predstavujú doklady, ktoré sa týkajú slavistického aspektu obsahu. Tu ide o: a) údaje o reáliách v korelácii k územia Slovenska a jeho obyvateľským komunitám, b) údaje

¹⁷ K tomu porov. Varsik, B.: *Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienmi a stredovekými severouhorskými Slovanmi* (Slovákmi). Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1994, s. 11–46.

¹⁸ Porov. napr. Kiss, L.: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I. (A-K) – II. (L-Zs)*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1997. Tiež Makk, F.: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, 1993.

o slovacite historického a sídelného areálu, c) údaje všeobecne slovanskej povahy so vzťahom (aj kultúrno-cirkevným) k územiu Slovenska.

Uvedené skupiny slovacikálnej dokumentácie možno ilustrovať konkrétnymi dokladmi. Najviac ich možno nájsť v skupine dokumentov, ktoré vychádzajú z pragmatickej stránky pápežskej agendy, ktorá sa nachádza v rímskej kuriálnej kancelárii Apoštolskej komory. Je to dané tým, že práve tu dochádzalo k najužšiemu (bezprostrednému) kontaktu medzi kanceláriou a aktérom agendy, jazyková stránka komunikácie preto vykazuje významné autentické prejavy, ktoré sa celkom dôkladne zaznamenávali. V nasledujúcich príkladoch sa budeme opierať predovšetkým o túto provenienciu dokladov.

Súpis desiatkov vybraných pápežskými kolektormi v Uhorskom kráľovstve v rokoch 1332 až 1337 patrí medzi najdôležitejšie historické pramene z vatikánskych archívov (v tomto prípade ide o bývalý archív Apoštolskej komory). Je jedným z najstarších dokladov na dokumentáciu používania slovenčiny v úradnom styku, pretože sa záznamy vyhotovovali priamo v teréne. To je veľmi dôležité, lebo, ako sa už konštatovalo, miestna toponymia sa v uhorskej kancelárskej praxi hungarizovala, a to aj tam, kde to nezodpovedalo miestnym etnickým pomerom. Máme tak zachované celkom autentické vernakulárne znenie názvov v ich historickej podobe. Samo vyberanie desiatkov sa realizovalo na základe záverov Viennského koncilu z roku 1311/1312 s cieľom, že z takto získaných prostriedkov bude Svätá stolica financovať znovudobytie Svätej zeme. Do Uhorského kráľovstva boli Apoštolskou komorou vyslaní pápežskí kolektori Rajmund de Bonofato a Jakub, syn Berengára, pričom Rajmund pôsobil v Ostrihomskej arcidiecéze a Jakub kolektoval Kaločské arcibiskupstvo. Zo súpisu pápežských desiatkov sa zachovali dva exempláre¹⁹, ktoré poskytujú pozoruhodné údaje o rozsahu cirkevnej administratívy na našom území až po farskú úroveň a spolu s ňou aj jej hospodársku situáciu. Pre tento význam sa stali predmetom výskumu už na konci 19. storočia, keď bol jeden z uvedených exemplárov vydaný vo forme edície maďarskou výskumnou skupinou na čele s Lászlóom Fejérpatakym.²⁰ Edícia bola silne ovplyvnená hystériou maďarského národného hnutia a blížiacimi sa mileniárnymi oslavami príchodu staromaďarských kmeňov do Karpatskej kotliny. Mnohé zo zápisov preto boli bádateľmi čítané a prepisované s touto motiváciou. Vydaný prameň potom dokumentoval údajnú maďaricitu Uhorska na začiatku 14. storočia.

V roku 2008 slovenský historik Vincent Sedlák opätovne vydal tento prameň,²¹ porovnal pritom obidva zachované exempláre a prišiel k prekvapivému zisteniu, že exempláre nie sú súčasné, ale jestvuje medzi nimi časový odstup približne tridsať rokov. Mladší exemplár je pritom odpisom staršieho, ktorý je teda pôvodným autentickým záznamom z terénu počas vyberania desiatkov v 30. rokoch 14. storočia. Pri odpise došlo k veľmi početnému deformovaniu pôvodných zápisov, a to najmä v miestnom názvosloví. Príčina tkvela v tom, že jednak starší exemplár bol už v čase odpisovania čiastočne poškodený vlhkosťou a jednak – a to bolo najdôležitejšie zistenie – národnosť pisárov tohto pôvodného exempláru bola španielska, čo sa prejavilo v španielskej ortografii. Tým bolo možné vysvetliť písanie grafémy – *i*–*y* na konci mnohých miestnych názvov, čo maďarskí vydavatelia v 19. storočí považovali za jazykový znak maďarčiny. To si neuvedomil ani pisár, ktorý tento exemplár odpisoval o zhruba tridsať rokov neskôr a ktorý bol zase talianskej národnosti. A aj tu potom dochádzalo k ďalšej ortografickej manipulácii. Prekvapivé bolo tiež zistenie, že za základ pre vydanie súpisu bol vza-

¹⁹ AAV, Cam. Ap., Collectoriae, Vol. 183 a 184.

²⁰ Fejérpatak, L. (ed.): Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. I/1. Vatikáni magyar okirattár. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1888.

²¹ MVS I., s. 3-18.

tý maďarskými bádateľmi práve tento mladší (lepšie zachovaný a čitateľnejší) neautentický exemplár. Vslovenskej edícii sa pristúpilo k vydaniu pôvodiny priamo z terénu a tým sa mnohé údaje ukázali v úplne inom svetle s veľkou dokumentačnou hodnotou pre historický slovník miestnych názvov na našom území. Ako príklady možno uviesť zápisy o farnostiach a dedinách Suchá Dolina (*Zuhadalina*), Ostrá Lúka (*Straluca*), Skalka pri Trenčíne (*Scala*), Pribilina (*Pribina*) alebo Krásnohorské Podhradie (*Crasviorca*).²²

Ďalší, z hľadiska dokumentácie slovacík vo všetkých uvedených kategóriách významný vatikánsky prameň, je súbor komorských kníh, ktoré zaznamenávali údaje o svätených osobách do jednotlivých posvätných rádov priamo v Rímskej kúrii (tzv. libri formatarum). Išlo teda o osoby, ktoré sa aj osobne dostavili do kúrie a na základe žiadostí dostali príslušné svätenia od pontifikom poverených biskupov (svätiteľov).²³ Tento prameň ešte čaká na svoje hlbšie analytické zhodnotenie, no z hľadiska prítomnosti slovenčiny v úradnom konaní prináša naozaj významné doklady. Pozrime sa naň preto trochu bližšie.

V roku 1426 vstúpil do klerického stavu a stupeň akolitátu získal Václav z Piešťan, pričom forma zaznamenaného miestneho názvu tu zreteľne vykazuje slovenskú fonetickú podobu „*Pesthano*“.²⁴ Graféma „h“ tu plní funkciu mäkkčena, ako to poznáme z kuriálnej písomnej praxe aj v iných prípadoch už zo 14. storočia.²⁵ Osoba s menom Václav dodáva argumentácii aj príslušnú faktografickú váhu.

Slovenskú podobu možno vidieť aj v zázname miestneho názvu o Humennom z roku 1426 vo forme „*Humena*“,²⁶ lebo maďarský názov by bol *Homonna* (r. 1322 a 1479 *Homonna*).²⁷ Prieťažnú slovenskú podobu má názov Dúbrava, okr. Liptovský Mikuláš, uvedený v roku 1433 v podobe „*Dubraua*“,²⁸ súdobý maďarský názov bol pritom Dubra, ktorý vznikol kontrakciou pôvodného slovenského názvu, resp. Kistölgyes.²⁹ Slovenské etnické prostredie Liptova je viditeľné aj pri iných miestnych názvoch, ako sú Madočany v Rímskej kúrii v roku 1497 uvedené ako „*Madachon*“,³⁰ ale napríklad aj Ružomberok, kde je v tom istom roku zachovaná aj vernakulárna podoba „*Rosunberek*“.³¹ Podobnú slovenskú nárečovú podobu má aj názov Kežmarok (*Kesmarek*), z ktorého klerik sa v roku 1492 dostavil do Ríma za účelom vysvätenia. Bol ním kaplán z kostola sv. Márie Magdalény s nemeckým menom Servác, syn Petra *Busthsnaydera*. Použitie slovenského názvu je preto prekvapujúce. Avšak len do tej miery, pokiaľ nám domáci výskum problematiky nemeckého osídlenia neosvetľuje, že nemecké komunity používali celkom bežne domáce hovorové formy názvov (uprednostňovali ich pred maďarskými názvami), ktoré si prispôbovali svojim jazykovým a výslovnostným pravidlám. Na konci stredoveku navyše už treba počítať aj s výraznou etnickou a teda aj jazykovou asimiláciou obyvateľských

²² MVSI I, č. 148, 209, 213, 582 a 1337.

²³ K tomu podrobnejšie Rábik, V.: Le ordinazioni dei chierici provenienti dal territorio della Slovacchia odierna nella Curia Romana nel Medioevo (1425–1524). In: Slovak Studies. Rivista Dell'Istituto Storico Slovacco di Roma, 2015, č. 1-2, s. 54-72.

²⁴ MVSI IV/1, s. 69, č. 1.

²⁵ Na túto funkciu písmena h, používaných v Rímskej kúrii pri zaznamenávaní miestnych názvov, upozornil a zadokumentoval V. Sedlák, porov. MVSI I, s. 16.

²⁶ MVSI IV/1, s. 70, č. 2.

²⁷ Kropilák, M (hl. red.): Vlastivedný slovník obcí na Slovensku (ďalej VSO) I. Bratislava: Encyklopedický ústav SAV, 1977–1978, s. 315 (historické doklady v slovníku spracoval Vincent Sedlák).

²⁸ MVSI IV/1, s. 73-74, č. 8.

²⁹ VSO I, s. 234. Porov. aj Györfi, Gy.: Az Árpád-kori Magyarországi történeti földrajza IV. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1998, s. 61.

³⁰ MVSI IV/1, s. 213, č. 299.

³¹ MVSI IV/1, s. 211, č. 292.

komunit.³² Z príkladov uplatnenia slovenčiny v miestnom názvosloví pred Rímskou kúriou treba uviesť aj názov Veľkej Idy, ktorej obyvatel' Blažej, inak aj študent Jágerskej diecézy, prijal v roku 1494 v Ríme prvú tonzúru, čím podľa kanonických predpisov nastúpil dráhu duchovného. V kancelárii Apoštolskej komory názov svojej lokality uviedol po slovensky, čo pisár zapísal ako „*Wellida*“,³³ to jest ako Veľká Ida. V roku 1493 všetky svätenia v Ríme získal aj klerik Pavol z Ruskej, ktorý bol farárom v Jasove. Tento doklad je osobitne zaujímavý, pretože kým názov svojej pôvodovej lokality Ruská uviedol v pápežskej kancelárii v maďarskej podobe (*Orozy*), názov svojej farnosti už označil po slovensky „*Jazow*“³⁴ (maďarský názov bol *Jaszó*).³⁵ Použitie maďarského názvu Ruskej azda možno vysvetliť tým, že Pavol zrejme pochádzal z tamojšej starej šľachtickej rodiny Doboóvcov, išlo tu teda o šľachtický predikát, ktorý mal na východnom Slovensku už v stredoveku výraznú maďarskú formu, a to aj pri nemaďarských šľachtických rodoch. Treba uviesť aj doklad o Prievidzi, ktorej klerik v roku 1496 postupne absolvoval v Ríme všetky svätenia až po kňazskú vysviacku. Názov Prievidze je tu uvedený v slovenskej podobe „*Previdia*“ a slovenské bolo aj meno jej nového kňaza Stanislava.³⁶

Už spomenutý prípad Kežmarku inak reprezentuje celkom výrečne región Spiša aj s jeho nemeckým etnickým prostredím, ako ho poznáme z domácich historických prameňov, a tak sa prejavil aj v Rímskej kúrii. Neprekvapuje preto, keď v úradnej agende uvedenej série pápežských komorských kníh nachádzame niekoľko spišských lokalít v nemeckej jazykovej podobe. Takými boli v roku 1489 Bystrany – „*Willebac*“³⁷ (nem. *Eulenburg*), v roku 1496 Hrabušice – „*Cabustorff*“³⁸ (nem. *Kabsdorf*, maď. *Káposztafalu*) v roku 1494 Lúbrica – „*Lebic*“³⁹ (nem. *Leibitz*), v roku 1495 Studenec – „*Colbaze*“ (*Colbaz*,⁴⁰ nem. *Kohlbach*, maď. *Hidegpatak*), v roku 1437 Lúbotín – „*Leuben*“⁴¹ (nem. *Leuben*, maď. *Lubetény*⁴²), v roku 1450 Veľká v Poprade – „*Filcha*“⁴³ (nem. *Filka*, maď. *Felka*⁴⁴) a v roku 1467 Krompachy – „*Grumpach*“ (nem. *Krompach*).⁴⁵

Sú však aj výnimky, napr. v roku 1495 získal v Ríme poddiakonské svätenie správca farnosti sv. Michala v Spišskom Podhradí, pričom názov farnosti uviedol úradníkovi komory v maďarskej podobe Váralja (*Vvaralia*).⁴⁶ Ale aj tu možno použitie maďarského názvu vysvetliť tým, že išlo o farnosť v lokalite, kde sa nachádzala aj Spišská kapitula, hlavná cirkevná inštitúcia na Spiši, ktorá plnila aj funkciu hodnoverného miesta⁴⁷ a z tohto titulu používala úradné maďarské názvy lokalít pomerne často. Takže zo strany spomenutého farára Michala tu išlo pravdepodob-

³² Komu porov. Rábik, V.: Problematika výskumu nemeckého osídlenia Slovenska v stredoveku. In: *Studia historica Tyrnaviensia* II, 2002, s. 114-126.

³³ MVS I IV/1, s. 160, č. 165.

³⁴ MVS I IV/1, s. 156, č. 155.

³⁵ VSO I, s. 137.

³⁶ MVS I IV/1, s. 191, č. 241. V Inom doklade ako „*Pravidia*“, MVS I IV/1, s. 193, č. 248.

³⁷ MVS I IV/1, s. 125, č. 95.

³⁸ MVS I IV/1, s. 204, č. 275.

³⁹ MVS I IV/1, s. 169, č. 191.

⁴⁰ MVS I IV/1, s. 173, 185, č. 201, 227.

⁴¹ MVS I IV/1, s. 77-78, č. 16. Meno klerika bolo nemecké: Mathias Kerstien.

⁴² VSO II, s. 197.

⁴³ MVS I IV/1, s. 85, č. 27.

⁴⁴ VSO II, s. 421.

⁴⁵ K nemeckým názvom porov. Lasslob, I.: *Deutsche Ortsnamen in der Slowakei mit den wichtigsten Gebirgs- und Flußnamen*. Stuttgart, 1974.

⁴⁶ MVS I IV/1, s. 174, č. 204.

⁴⁷ K postaveniu a úlohám Spišskej kapituly porov. Labanc, P. – Glejtek, M.: *Spišské prepošstvo na prelome stredoveku a novoveku I. Príspevok k náboženským dejinám Spiša*. Trnava – Krakov : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave – Towarzystwo Slowaków w Polsce, 2015, s. 12-32.

ne len o napodobňovanie praxe blízkej vysokej cirkevnej inštitúcie, lebo aj Spišské Podhradie patrilo medzi výrazne nemecké lokality na Spiši.⁴⁸

Pokiaľ ide o nemecké miestne názvy, v uvedenom prameni sa nachádzajú aj také, ktoré pochádzajú aj z iných regiónov, nielen zo Spiša, čo je dokladom o ďalších výraznejších nemeckých obyvateľských komunitách na našom území v stredoveku. Najviac charakteristickým je doklad o Bratislave, odkiaľ pochádzal klerik Vít *Sobetter*, pôvodom zo Salzburskej diecézy, ktorý bol v roku 1519 v Ríme vysvätený na kňaza. Zastával pritom úrad kaplána kostola sv. Vavrince v Bratislave (*Pressburg*).⁴⁹ Z okolia Košíc zase pochádza záznam o Valentínovi z Bakše (Kokšov-Bakša), ktorý bol kaplánom v Slanskom Novom Meste a v roku 1493 bol v Ríme vysvätený na kňaza. Názov Bakše je tu uvedený v nemeckej jazykovej podobe ako *Bagsadarff*.⁵⁰

Rovnako je to aj v dokladoch odkazujúcich na územie, ktoré máme iným výskumom dokumentované s výraznejšou prítomnosťou maďarského osídlenia. Tu sú potom miestne názvy, uvádzané v Rímskej kúrii kandidátmi na svätenie pochádzajúcimi z tejto oblasti prevažne v maďarskej jazykovej podobe. Takými sú v roku 1430 Lučenec (*Loschonc*),⁵¹ v maďarských dokladoch *Losonc* (r. 1262 *Losunc*, r. 1277 *Lusunch*),⁵² v 1433 to boli Šahy (*Saagh*),⁵³ v historických dokladoch *Ság* (r. 1237 *Saag*, r. 1246 *Saagh*),⁵⁴ v roku 1454 Drahňov (*Dergneu*), v uhorských dokladoch *Deregnö* (r. 1315 *Deregnö*, 1403 *Deregnö*),⁵⁵ v roku 1487 Tekovský Hrádok (*Vvarad*, *Warad*), ktorý je totožný s maďarským názvom Várad (r. 1232 *Warad*, r. 1288 *Warud*).⁵⁶ V tomto prípade však aj svätený klerik niesol maďarské osobné meno Valentín Reves.

Pozoruhodný je prípad mestečka Babiná, odkiaľ pochádzal klerik Michal, syn Martina, správca farského kostola sv. Juraja, ktorý v roku 1489 získal v Ríme všetky svätenia, vrátane kňazského. Svoj titul uvádzal v maďarskej podobe ako Bábászék (*Babazec*).⁵⁷ O Babinej však vieme, že už od polovice 13. storočia v nej sídlili nemeckí hostia, ktorí tu dokonca v roku 1254 získali rozsiahle výsady a už aj pri tejto príležitosti sa uvádza maďarská podoba názvu.⁵⁸ Nemci používali ale svoj vlastný názov pre Babinú – *Stuben*, bezpečne doložený v roku 1503.⁵⁹ Nemecké obyvateľstvo sa tu udržalo až do konca stredoveku, ešte v roku 1419 zastupoval miestnu nemeckú komunitu prísažný s nemeckým menom Ondrej Gertler.⁶⁰ Napriek tomu teda, že tu išlo v tomto

⁴⁸ Csánki, D.: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1890, s. 255.

⁴⁹ MVS I IV/1, s. 245-246, č. 380.

⁵⁰ MVS I IV/1, s. 148, č. 137.

⁵¹ MVS I IV/1, s. 70-71, č. 4.

⁵² VSO II, s. 198.

⁵³ MVS I IV/1, s. 73, č. 7.

⁵⁴ VSO III, s. 116.

⁵⁵ VSO I, s. 132.

⁵⁶ VSO III, s. 154.

⁵⁷ MVS I IV/1, s. 121-122, č. 89.

⁵⁸ Marsina, R. (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus II. Bratislavae: Archivum civitatis capitalis Bratislavenensis, 1987, s. 313-314, č. 450: „hospites ... de Babazeky“; Rábik, V.: Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy v stredoveku. In: Historický časopis, 2001, roč. 49, č. 1, s. 37-62.

⁵⁹ Matulay, C. (ed.): Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536. I. Bratislava: Archívna správa MV SSR, 1980, s. 108-109, č. 339; „Stuben“. Slávik, J.: Dejiny zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu. Banská Štiavnica: Vdova a syn A. Joergesa, 1921, s. 157, uvádza aj iný nemecký názov Au.

⁶⁰ Fejér, G. (ed.): Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér, bibliothecarii regii Budae Typogr. Regiae universitatis Ungaricae annis MDCCCXIX–MDCCCLIV et nunc Nicolao Sölch redactore adiuvante Zhoma Furka cum praefatione Geisae Érszegi in aedibus „Arcanum Adatbázis“ disco compacto signis digitalibus inscriptus. Tom. X, Vol. 6, Budapestini, MMIV, s. 210-213 (č. LXX) [dostupné on-line: <http://www.arcanum.hu/mol/>; 5.03.2021]. Regest publikuje Borsa, I. (ed.): Zsigmondkori oklevélár VII (1418-1420). Budapest: Magyar Országos Levéltár, 2001, s. 238, č. 894.

období o nemecké, resp. nemecko-slovenské a nie maďarské sídlisko, uplatnil sa tu úradný maďarský názov, ako sa v tomto období vyskytoval v domácich prameňoch (r. 1254 *Babucseky*, r. 1351 *Babazeky*).⁶¹ Tento príklad je dôležitý preto, že ukazuje na potrebu dopĺňať údaje z vatikánskych archívov aj podrobným výskumom konkrétnych lokalít, aby sa objektívizovala ich výpovedná hodnota. Platí však, že kým pri maďarských názvoch možno takto dokumentovať skôr inú ako maďarskú etnickú povahu sídliska, opačne tomu tak nie je. Nepodarilo sa nateraz preukázať, že by sídlisko so slovenským názvom malo iné ako (etnicky prevažujúce) slovenské obyvateľstvo. Potvrdzuje sa tým, že maďarizácia miestnych názvov v historických prameňoch uhorskej proveniencie, sa pod týmto tlakom prenášala aj mimo uhorský úradný písomný priestor, no je tam len importom, nie normou vedenej agendy. Tým je daný rozdiel a význam neuhorských dokladov.

Uvedený súbor formačných kníh je pre výskum slovacík vo Vatikánskom apoštolskom archíve dôležitý aj preto, lebo prináša doklady z celého územia Slovenska, a tak možno aj na základe tu uvedených miestnych názvov a osobných mien predkladateľov sledovať prirodzenú etnickú odzvu regiónov, z ktorých dotyčné osoby (svätenci) pochádzali. Je to evidentné najmä tam, kde etnické pomery boli skutočne výrazné, ako sme videli na príklade Liptova, Spiša, ale aj južného Slovenska. Tento obraz napokon dopĺňajú záznamy lokalít v latinskej forme. Takto je napríklad doložená v roku 1442 Bratislava (*Posonium*⁶²), v roku 1450 a 1475 Spišská Sobota (*Mons sancti Georgii*⁶³), v roku 1497 Kežmarok (*de Caseo Foro*⁶⁴), v roku 1493 Santov (*de Sancto*⁶⁵), v roku 1495 Spišská Nová Ves (*Nova Civitas*⁶⁶), v roku 1502 Martinček pri Ružomberku (*de Sanctomartino*)⁶⁷ alebo v roku 1520 už aj s nádychom renesančnej latinčiny Banská Bystrica (*de Novo Solio Pannonie*⁶⁸).

Okrem miestnych názvov, ktoré majú etnickú konotáciu, sú však v uvedenom súbore pápežských registrov doklady aj o slovenských osobných menách. Ako príklad možno uviesť tie najvýraznejšie, akými boli v roku 1499 Tomáš Mičún (*Miczun*) zo Slovenskej Lupče, z Modranky pochádzal v roku 1502 istý Ján Ribasky, v roku 1502 zase Juraj Košťal (*Costhal*) a v roku 1523 Juraj Nedel'a (*Nedela*). V roku 1490 z územia Jágerskej diecезy pochádzal aj istý Martin Slovák (*Sclavus*).⁶⁹ Rovnako príkladovo možno dokumentovať aj osoby, ktorých mená poukazujú na inoetnickú príslušnosť, ako bolo uvedené aj konkrétne pri niektorých nemeckých alebo maďarských lokalitách.

Všetky doteraz uvedené doklady pochádzajú z jedného typu historického prameňa z proveniencie Vatikánskeho apoštolskeho archívu, z komorskej kancelárskej agendy. A to preto, lebo po súpise desiatkov z rokov 1332 až 1337 sú práve záznamy o svätencoch v Ríme z 15. a prvej štvrtiny 16. storočia ďalším ojedinelým typom hromadnej vatikánskej historickej dokumentácie o cirkevných pomeroch na našom území, pre celkový rozsah a celoslovenský záber matérie ide preto o osobitne významný historický prameň.

Okrem vatikánskych prameňov, ktoré prinášajú nové doklady do historického slovníka slovenského jazyka, treba za ďalšiu dôležitú skupinu slovacikálnych dokladov pokladať aj správy, ktorých obsah sa reáliami vzťahuje na naše územie alebo jeho obyvateľstvo. Ako sme konštatovali, môžu mať trojakú podobu. Na ilustráciu ich výpovednej hodnoty možno uviesť niekoľko dôležitých prípadov.

⁶¹ VSO I., s. 112.

⁶² MVSI IV/1, s. 78-79, č. 17.

⁶³ MVSI IV/1, s. 84, 98, č. 25, 47.

⁶⁴ MVSI IV/1, s. 210, č. 289.

⁶⁵ MVSI IV/1, s. 150-151, č. 142.

⁶⁶ MVSI IV/1, s. 179, č. 215.

⁶⁷ MVSI IV/1, s. 215, č. 305.

⁶⁸ MVSI IV/1, s. 247, č. 382.

⁶⁹ MVSI IV/1, s. 131, 238, 240, 241, 258, č. 105, 367, 372, 373, 396.

Pokiaľ ide o prvú skupinu historických reálií so vzťahom k územiu Slovenska, je veľmi dôležitý príbeh turčianskeho prepošta Ivanku (Jána) zo začiatku 14. storočia, ktorý v konkrétnej kontextualizácii s historickou situáciou poukazuje, že územie Slovenska bolo dôležitým javiskom pre politické udalosti najvyššieho významu. Po vymretí Arpádovcov v osobe Ondreja III. v januári 1301 sa totiž rozohrala politická hra o ovládnutie uhorského trónu medzi českými Přemyslovcami a Anjuovcami, podporovanými Rímskou kúriou. Za tým účelom Svätá stolica vyslala do Uhorského kráľovstva aj svojho legáta, ktorý mal presadiť staré apoštolské léne právo na uvoľnenú uhorskú korunu. Najvyššia politická a cirkevná reprezentácia krajiny na čele s Matúšom Čákom Trenčianskym sa totiž pôvodne priklonila na stranu českého princa Václava, ktorý bol s ich podporou aj v Uhorsku korunovaný ako Ladislav V. Pápežský legát preto musel pristúpiť k použitiu tých najsilnejších duchovných zbraní, ktorými bola exkomunikácia z cirkvi v prípade odopretia poslušnosti Rímskej kúrii, reprezentovanej legátom Mikulášom z Ostie (neskôr sa stal pápežom Benediktom IX.).⁷⁰ Kým prelatura zo zadunajskej časti kráľovstva pomerne rýchlo prešla na stranu Karola Róberta, v naddunajskej (teda slovenskej) časti krajiny rezistencia pretrvala prakticky až do definitívneho uznania Karola Róberta za uhorského kráľa a jeho korunovácie v roku 1308. Tento postoj by nebol možný, ak by ho nekryla významná vojenská a politická záštita, ktorou bol práve Matúš Čák. Spomenutý turčiansky prepošť Ivanka bol voči legátovi v opozícii a odmietol v stanovenom termíne prezentovať svoju poslušnosť voči kardinálovi a legátovi Mikulášovi a zaplatiť príslušnú sumu, ktorú od neho legát žiadal vyplatiť na podporu svojej pôsobnosti v krajine. Následne bol legátom spoločne s celým Turčianskym konventom exkomunikovaný z cirkvi, ale prepošť Ivanka vo svojom odmietavom postoji zotrval prakticky až do roku 1308, keď už definitívne stratil politickú podporu. Prispela k tomu aj synoda, zvolaná ostrihomským arcibiskupom Tomášom, ktorá opätovne pohrozila exkomunikáciou všetkým, ktorí odopierali poslušnosť Karolovi Róbertovi.⁷¹ Pod vplyvom tohto tlaku sa Ivanka a celý Turčiansky konvent podriadili a začiatkom roka 1308 prepošť vyslal do Ríma posolstvo, ktorým požiadal o udelenie milosti a odpustenie cirkevného trestu, vyneseného ešte pápežským legátom Mikulášom. Súčasne pritom zaplatil sumu vo výške štyridsaťosem pápežských komorských zlatých, ktorú bol dlžný. Ivanka milosť dostal a kardinál Bertrand, vtedajší predstavený pápežskej komory, nariadil 14. marca 1308 magistrovi Teofilovi, prepošťovi Ostrihomskej kapituly, aby na základe delegovanej právomoci zbavil turčianskeho prepošta a celý premonštrátsky konvent v Turci cirkevného trestu exkomunikácie.⁷²

Na opačnom póle obsahového ťažiska vatikánskych prameňov stoja dokumenty, ktoré vypovedajú o úzko regionálnych pomeroch a reáliách. Príkladom tohto typu prameňov je prípad trnavského Jána Hartlieba z roku 1419, ktorý utrpel zranenie celkom kurióznym spôsobom, čo ho v zmysle kanonických predpisov diskvalifikovalo z výkonu duchovnej služby (tzv. defectum corporis). Keď sa totiž v uvedenom roku Ján Hartlieb náhlil do mesta (do Trnavy), zakopol a spadol s akýmsi hlineným džbánkom v ruke tak nešťastne, že mu črepy poranili ľavé oko. Hoci hneď utekal k miestnemu očnému lekárovi(!), oko sa zachrániť už nepodarilo. Kňaz preto úpenlivo žiadal kúriu, aby mu umožnila zastávať jeho úrad aj naďalej. Argumentoval tým, že je dostatočne

⁷⁰ K osobe legáta Mikuláša a jeho misie v Uhorskom kráľovstve porov. Eubel, C.: *Hierarchia catholica medii aevii sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta*. Tomus I. Monasterii: Sumptibus et typis Librariae Regensbergianae, MDCCCXIII, s. 13, 36; Csukovits, E.: *Bocassini Miklós Pápai legátus*. In: *Korai Magyar Történeti Lexikon (9.-14. század)*. Főszerkesztő Kristó Gyula. Budapest: Akadémiai kiadó, 1994, s. 115.

⁷¹ Sedláč, V. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*. Tomus I. Bratislavae: Academia Scientiarum Slovacae, 1980, s. 219-221, č. 478.

⁷² AAV, Cam. Ap., *Obligationes et Solutiones*, Vol. 2, fol. 54v.

vzdelaný a všetky potrebné úlohy bude schopný spoľahlivo plniť aj s jedným okom.⁷³ Obsahovo cenné sú aj údaje o významnom trnavskom a kremnickom mešťanovi Erhardovi Modrero-
vi z roku 1430. Ten totiž v tomto roku požiadal o udelenie odpustkov pre cirkevné zariadenia
v Kremnici (kostol Panny Márie, kaplnku sv. Ondreja a kaplnku sv. Jána Krstiteľa za kremnický-
mi hradbami), a tiež o povolenie vyviezť do Uhorska relikvie (ostatky viacerých svätcov), ktoré
získal v Ríme od priekupníkov. To mu ale kúria pod trestom exkomunikácie zakázala.⁷⁴ Samozrej-
me najviac kuriálnych správ máme práve k tejto regionálnej obsahovej skupine, pretože prevažná
väčšina vybavovanej agendy v Rímskej kúrii súvisela z riešením bežných situácií v živote Cirkvi
a jej predstaviteľov. A tie mali skutočne rozmanitú povahu. Preto ako posledný príklad uvedieme
prípád diakona Štefana z Krebše, ktorá patrila do Jágerskej diecézy. V roku 1419 a v čase, keď
ešte bol len akolitom v Jágerskej diecéze, vtrhli do domu, kde sa zdržiaval s ďalším spoločníkom
(socius), sluhovia istého, no v dokumente nemenovaného mešťana a začali mu nadávať. Ako sa
v zápise ústami klerika Štefana výrečne uvádza, zo sluhov „hovorilo viac víno ako rozum“.
Konflikt pokračoval v noci, keď po ceste domov klerika a jeho spoločníka opäť napadli podgu-
rúrení sluhovia. V bitke, ktorá nastala, Štefan najskôr po jednom z nich hodil kameň (trafil ho do
hrude) a potom ho zvalil na zem a tlkol palicou tak, až mu rozbil hlavu a spôsobil krvácanie. Ani
Štefanov spoločník sa neokúňal a prispel tiež – aby nešťastníkovi znemožnil tasiť meč, vrhol sa
na neho a do chrbta mu vrazil nôž. Útočník na následky zranení do dvoch týždňov zomrel. Klerik
žiadal Svätú stolicu, aby napriek všetkému mohol postupovať v sväteniach, zastávať cirkevné
úradu a poberať z nich prebendy. Pápež sa rozhodol vyhovieť s podmienkou, že z toho nevznikne
škandál, a vybavením záležitosti poveril príslušného (jágerského) biskupa.⁷⁵

Inú povahu majú pramene, ktoré poukazujú na slovacitu nášho historického sídelného areálu,
aj keď nie vždy je to výslovne uvedené. Toto je aj prípad usídlenia sa karmelitánov pôvodom
z Prahy v opustenom kláštore v Prievidzi v roku 1426. Dozvedáme sa pritom, že karmelitáni boli
zo svojho pražského pôsobiska vyhnaní husitmi a získali od generálneho predstaveného rehole
povolenie, aby si smeli nájsť nový domov v Uhorskom kráľovstve. Mnisi totiž argumentovali
tým, že sa chcú usadiť v niektorej okolitej slovanskej krajine, akou bola práve severná časť
Uhorského kráľovstva, teda Slovensko. Nové miesto im pritom ponúkol zvolenský župan Juraj
z Jelšavy a išlo o opustený kláštor zasvätený k úcte Umučenia Pána a Vyzdvihnutia sv. Kríža.
Kláštor pôvodne obývali celestíni, ktorí ale spôsobili viaceré škandály, rozbili kostolný zvon
a po častiach ho speňažili ako surovinu, zdefraudovali viaceré ďalšie majetky a najmä kúriu
a napokon z kláštora ušli.⁷⁶ Kláštor potom prevzal do správy benediktínsky konvent v Hronskom
Svätom Beňadiku. Táto informácia je inak významná aj v tom zmysle, že ide o jediný (doteraz
neznámy) doklad o prítomnosti celestínov, ktorí boli odnožou benediktínskej rehole, v celom
Uhorskom kráľovstve.

Do širšieho slovanského kontextu našich dejín nepochybne patrí aj pozoruhodný záznam
v jednom z najhlavnejších pápežských registrov, ktorými sú suplikačné registre. Dňa 28. 12. 1358

⁷³ AAV, Registra Supplicationum (ďalej Reg. Suppl.), Vol. 123, f. 287r-v.

⁷⁴ AAV, Reg. Suppl., Vol. 263, fol. 273r-v. Rábik, V.: Erhard Modrer z Trnavy a Kremnice – počiatky rodu. Modelová analýza premeny meštianskych elit v stredovekom Uhorskom kráľovstve. In: Mesto a dejiny, 2018, roč. 7, č. 2, s. 75-93.

⁷⁵ AAV, Reg. Suppl., Vol. 127, f. 247r.

⁷⁶ AAV, Reg. Suppl., Vol. 199, fol. 7v-8v, Vol. 206, fol. 227r-228v. K okolnostiam príchodu karmelitánov do Uhorska po-
rov. Eršil, J. (ed.): Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. Tomus VII. Acta Martini V. 1417-1431. Pars
2 (1423-1431). Prague: Academia scientiarum Rei publicae Bohemicae, Academia, 1998, s. 666-667, č. 1713. Bullarium
Poloniae. Tomus IV. 1417-1431. Ediderunt et curaverunt Irena Sułkowska-Kuraś et Stanislaus Kuraś ac Hubertus Wajs.
Romae – Lublini: Katolicki uniwersytet lubelski – Fundacja Jana Pawła II – Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej,
1992, s. 312, č. 1730.

rímsky cisár a český kráľ Karol IV. požiadal Svätú stolicu, aby opáti a mnísi dvoch pražských benediktínskych kláštorov smeli v jeho prítomnosti vykonávať bohoslužby aj mimo kláštorných múrov podľa svojho rítu. Mnísi oboch kláštorov totiž podľa staršieho pápežského povolenia vykonávali svoju liturgiu v slovanskom jazyku (*in lingua Salauonica ! officia ex privilegio sedis apostolice celebrantur*).⁷⁷ Prvý z kláštorov bol zasvätený sv. Ambrózovi a označoval sa ako Ambrosianum, druhý kláštor bol zasvätený k úcte sv. Hieronyma a ide tu o tzv. Emauzy (Na Slovanoch).⁷⁸ Doklad je pozoruhodný a svojim širším slovanským kontextom sa nepochybne dotýka aj slovenských dejín.

Záver

Ako teda vidno, výskum prameňov k slovenským dejinám v historických archívoch Rímskej kúrie (dnes sústredených vo Vatikánskom apoštolskom archíve) má mimoriadny význam tak z metodologického hľadiska, ako aj z hľadiska dokumentácie všetkých tých historických javov, ktoré sú prítomné v celom areáli historického výskumu, teda v politickom, sídelnom, kultúrnom i jazykovom. Jeho význam tkvie nielen v oblasti prinášanej matérie pre ďalší špecializovaný výskum, ale aj v tom, že vlastne nemá pendanta v domácej pramennej situácii. Je jedinečný svojím zachovaním i obsahom.

---

⁷⁷ MVS I II/1, s. 210, č. 363: „in civitate sua Pragensi sunt dua monasteria ordinis sancti Benedicti, in quorum uno in sancti Ambrosii honorem Ambrosianum et in altero in honorem sancti Ieronimi fundata in lingua Salauonica officia ex privilegio sedis apostolice celebrantur“.

⁷⁸ Vlček, P. – Sommer, P. – Foltýn, D. (eds.): Encyklopedie českých klášterů. Praha: Libri, 1997, s. 490, 561.